

СЛУЦКАЕ ЕВАНГЕЛЛЕ (XVI СТ.) ЯК ПОМНІК КНІЖНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ

Станкевіч Людміла Іванаўна, галоўны бібліёграф навукова-даследчага аддзела кнігазнаўства Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

еверагоднае, сенсацыйнае, вытлумачальнае, толькі Боскай воляй вяртанне Слуцкага Евангелля на гістарычную радзіму пасля больш як 60-ці гадоў забыцця нагадала нам, нашчадкам духоўнай спадчыны беларускага народа, аб неабходнасці дзейснай працы па яе захаванні і ўвядзенні ў навуковы зварот. З 2005 г. Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі сумесна з Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі распачалі падрыхтоўку мультымедыйнага выдання Слуцкага Евангелля з адпаведным навуковым каментараваннем. Абавязковым складнікам выдання з'яўляецца палеаграфічнае апісанне крыніцы; яно ўтрымлівае звесткі аб усіх яе асаблівасцях, якія немагчыма ўзнавіць у выданні. Па бласлаўленні мітрапаліта Мінскага і Слуцкага, Патрыяршага Экзарха ўсяе Беларусі Філарэта рукапіс быў даследаваны de visu у Мінскім епархіяльным упраўленні, дзе ён цяпер захоўваецца. Намі каротка падаюцца некаторыя папярэднія кадывалагічныя і палеаграфічныя вынікі вывучэння Слуцкага Евангелля.

Слуцкае Евангелле, дакладней, Чацвараевангелле, уяўляе з сябе вялікую кнігу на паперы фарматам *in folio* у аксамітавай аправе. У кнізе 263 аркушы, з якіх 6 чыстых, 4 запоўнены тэкстам не цалкам і 8 пераплётных аркушаў. У рукапісе 32 сшыткі, колькасць аркушаў у іх аднолькавая – па 8 у кожным сшытку. Першапачатковая знешняя структура кнігі не парушана – усе сшыткі захаваліся, аркушы ў сшытках не страчаны і знаходзяцца ў іх на сваіх месцах, узноўленых аркушаў няма.

Сшыткі маюць першапачатковую (XVI ст.) пісцовую сігнатуру атрамантам, якая пазначана літарамі кірыліцы пад цітлам. Сігнатура прастаўлена двойчы ў ніжнім полі аркуша пасярэдзіне – на прырэдным баку першага аркуша і адваротным баку апошняга аркуша кожнага сшытка. Нумерацыя сшыткаў паслядоўная, без

пропускаў і паўтораў. Сігнатура захавалася толькі на некаторых шытках, і тое не поўнасьцю – ці на першым, ці на апошнім аркушы. На большасці шыткаў сігнатура пашкоджана: абрэзана пры рэстаўрацыі амаль цалкам (акрамя цітла) ці захавалася толькі яе верхняя частка.

Памеры аркушаў – 342 x 232 мм – не першапачатковыя, на іх сляды падроўнівання. Рукапіс быў абрэзаны не зусім роўна па нізе. Таму знешні край аркуша болей за спінкавы на 2–3 мм. Аркуш мае традыцыйна шырокія палі: верхняе і спінкавае амаль аднолькавага памеру – 30–35 мм і 30–33 мм адпаведна; самае шырокае ніжняе поле – 48–50 мм; знешняе (ці бакавое) – 40–43 мм.

Аркушы разлінавання ў два слупкі, па 20 радкоў у кожным. Стандартнае поле разлінаванага тэксту выглядае так: вышыня слупка – 260 мм, шырыня – 70 мм, інтэрвал паміж слупкамі – 16 мм. Вышыня радка – 4 мм, інтэрвал паміж радкамі – 9 мм. Дадаткова разлінавана па адным радку на верхнім полі для калантытула і на ніжнім полі для ўказанняў на евангельскія чытанні. Шырыня радкоў роўная шырыні слупкоў. Рукапіс выглядае як адзінае цэлае – стандартным для яго на ўсім працягу застаюцца колькасць радкоў у поўным слупку тэкста, вышыня і шырыня слупка.

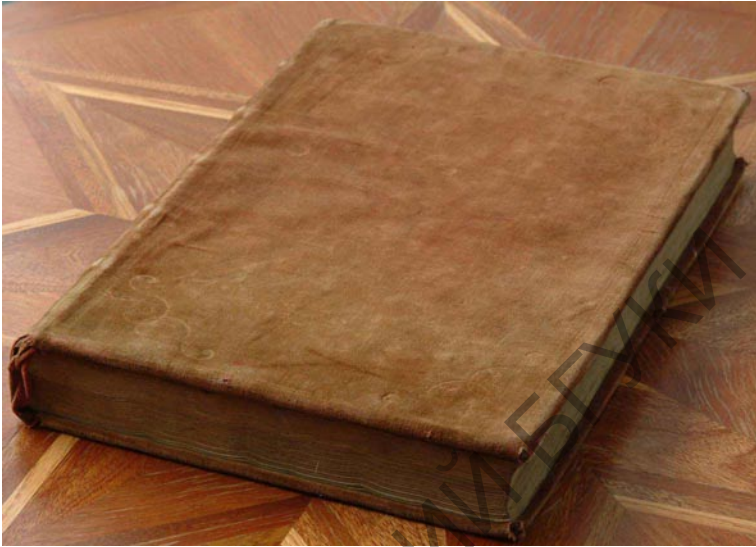
Разліноўка выканана вострым інструментам (металічным ці касцяным стрыжнем), радок вычарчаны дзвюма гарызанталямі для напісання малых літар. На аркушах 139–162 ў левым верхнім куце, амаль ля самага края аркуша, дзірка круглай формы ад наколавання вострым інструментам. Лічым, што гэта след ад накола пры разліноўцы. Верагодна, былі такія наклады і на іншых аркушах, але з прычыны абрэзкі аркушаў пры рэстаўрацыі яны зніклі, на двух аркушах (арк. 163–165) захаваліся толькі след ад націскання.

Істотнымі пры вывучэння кніжнага помніка з’яўляюцца асноўныя кадэкалагічныя і палеаграфічныя пытанні: калі, дзе, кім напісана кніга, хто яе заказчык і першы ўладальнік.

Непасрэдна ў Слуцкім Евангеллі даты напісання няма. На старых пераплётных аркушах перад тэкстам Прадмовы да Евангелляў паўустаўным почыркам канца XVI – пачатку XVII ст. буйнымі літарамі з даволі моцным націскам атрамантам цёмна-карычневага колеру выкананы наступны запіс: ”Нечудисе благоразсудителное читателю сее светое Е(ван)гліе, Которое самъ Светое памяти Юриі Юріевичъ Олелка Княжа бл(а)гочестивое Слуцкое року Б(о)жого „афѣвѣ [1582] самъ своею рукою власною переписавъ, Что починаеть золотомъ, адаліе простимъ чернилом и

минею, ботое оучинилосе не откупости, Але от ревности великое ко бл(а)гочестию светому, даба такое переписмо скоро доскутку своего пришло; азнову оутаеваючи праці свои и кошты предъ ч(е)л(о)веки; тое тотъ Князь оучинивъ якъ мисма часта тамъ бывали, и видали и слышали, А наивенце, что оуже и хобора приближалася; и турбація речи посполитой оукоротили жизнь то/е Кнежести, оумерь *„афѣѢ [1586] погребень в Слущку в Соборной Оуспеніе Пресветія Б(о)го Матере Ц(е)ркви оуправаго крылоса положень. // Сведчимъ многогрѣшныи попъ Малахвеи светое Варвары в Слущку Кнежети с.п. духовныи оць”*¹. Приведзенная ў гэксце дата “1582 г.” і лічыцца часам стварэння кодэксу. На наш погляд, калі зыходзіць з ускосных фактаў пры вызначэнні часу стварэння помніка, больш лагічным будзе датаваць рукапіс згодна надпісу на Евангеллі, гэст якога прыведзены архімандрытам Мікалаем пры апісанні маёмасці Слущкага Трайчанскага мужскога манастыра ў 1864 г. (рукапіс знаходзіўся ў манастырской рызніцы): “Евангеліе ... со следующею, литыми серебряными буквами, надписью: «Сіе святое Евангеліе рукою власною Юрій Юрьевичъ Олелько, княжа Слущкое, во имя Пресвятыя Живоначальныя Троицы, Отца і Сына і Св. Духа, вечными часы, до С/лущкого/ М/онастыря/ благочестиваго архімандріи Слущкой, для вечнаго богомолія і спасенія души своея, во незабытную память прародителей своихъ К. С., родителей, самага себя **Анно 1581 выписаль**, року Р. Х. **1582** г. Іюня 4 дня *надаль*” [1]. Цяпер на рукапісе гэтага надпісу няма. Ён быў выкананы літымі срэбранымі літарамі на срэбраным абкладзе, які меўся раней на кнізе [2]. Каштоўны абклад рукапісу, а з ім і надпіс, па звестках, быў вывезены ў Мінскі Свята-Духаў манастыр [3]. Не ўзгадваецца аб абкладзе і надпісу на ім ужо ў 1896 г., калі быў праведзены наступны вопіс маёмасці Слущкага Трайчанскага мужчынскага манастыра [4].

Адносна аб’ектыўным паказчыкам часу напісання недатаваных альбо сумнеўна датаваных рукапісаў з’яўляюцца даныя філігранграфіі. Слущкае Евангелле напісана на чарпанай заходнееўрапейскай паперы, якая мае вадзяныя знакі двух тыпаў. Першы тып – вялікая Літара М, на штанзе аднаконтурнай пад крыжам. Гэтая філігрань сустракаецца ў дзвюх разнавіднасцях: 1) адзін стрыжань злёгка выгнуты, 2) абодвыя стрыжні прамыя. Абудва варыянты датуюцца 1514 г. [5]. Другі тып вадзянога знака (ВЗ) – Сонца з 6-ю закругленымі на канцах промямі, без круга,

на штанзе аднаконтурнай, увянчанай зоркай². Блізкі да нашага варыянта аналаг датуецца ў Брыке 1522 г і 1531 г. [6]; меней блізкі ў Піккарда – 1523 г. [7]. Філіграні размешчаны ў рукапісе паслядоўна – папера шшыткаў з 1-га па 14-ты ўтрымлівае ВЗ Літара М (варыянты ВЗ у шшытках чаргуюцца), а з 15-га шшытка пачынаецца ВЗ Сонца.

Папера рукапісу розная па якасці. Папера з філігранню Літара М – белаватая, шчыльная і меней шчыльная, рыхлаватая, добра глянцаваная. Напраўленне панцюзю вертыкальнае, лініі панцюзю рэдкія (6 ліній на аркуш). Філігрань вертыкальная, знак знаходзіцца на лініі панцюзю ў сярэдзіне аркуша. Вышыня знака: – 8,5 см (1-ы варыянт), 8,2 см (2-і варыянт). Частата вержэраў – 14 на 1 см. Папера з філігранню Літара М (аднаконтурная), магчыма, мае італьянскае паходжанне [8].

Папера з філігранню Сонца – таксама белаватая, рыхлаватая, але больш тонкая, чым з філігранню Літара М, на прасвет мае воблачнасць, глянцаванне слабейшае. Напраўленне панцюзю таксама вертыкальнае, але лініі панцюзю больш частыя (ix 11), не заўсёды строга вертыкальныя. Філігрань вертыкальная, знак знаходзіцца ў сярэдзіне аркуша таксама, але паміж лініямі панцюзю (яны праходзяць амаль па краі супрацьлеглых промняў знака). Вышыня знака меншая – 7,9 см, а вержэры больш частыя – 14–16 на 1 см. Папера з філігранню Сонца французскай вытворчасці (Champenois).

Згодна з атрыманымі вынікамі папера кодэксу датуецца 1514–1531 гг., ці, з улікам папраўкі на залежнасць для сярэднявечнай

паперы (у сярэднім 5–6 гадоў для XVI–XVII стст. як для Еўропы, так і для Расіі) [9] – першай – другой чвэрцю XVI ст. Такім чынам, вынікі філіграналагічнага даследавання паперы Слуцкага Евангелля не ўдакладнілі і не пацвердзілі ўскосныя звесткі аб даце напісання рукапісу. Больш за тое, дадзеныя выявілі, што разыходжанне паміж часам вытворчасці паперы і часам яе выкарыстання складае амаль паўстагоддзя. Чым патлумачыць гэты факт – цяжка сказаць. Слуцкае княства знаходзілася не на ўскраіне Еўропы, а князь Юры Алелькавіч быў дастаткова заможным, каб набыць нават больш якасную паперу на пачатку 80-х гадоў для напісання такога сакральнага тэксту як Евангелле і з мэтай яго ўкладання “для вечнага богомоля і спасення душы своея...”. Хаця трэба нагадаць і аб практыцы эканоміі паперы з прычыны яе дарагавізны, якая існавала на той час, а ў князя, верагодна, захаваліся рэшткі такой паперы.

Мяркуем, што выяўленыя ў рукапісе філіграні хутчэй за ўсе адносяцца да рэдкіх. Так, тыя разнавіднасці ВЗ Літара М, што маюцца на паперы Слуцкага Евангелля, адсутнічаюць у спецыяльных аўтарытэтных даведніках філіграняў, такіх, напрыклад, як Брыке, Пікарда і знойдзены толькі ў адным – альбоме Н.П. Ліхачова [10]. Прынамсі, у даведніку Брыке на наш тып філіграні Літара М (аднаконтурная) прыведзена толькі пяць графічных выяў [11]. Цалкам верагодна, што папера з выяўленымі філігранямі не мела шырокага распаўсюджвання на ўсходнеславянскіх землях. Так, пры праглядзе шэрагу каталогаў славянскіх рукапісаў і старадрукаваных кніг XVI ст. з кнігасховішч Расіі [12] з мэтай пошуку выяўленай паперы пазнейшага часу вытворчасці, чым у рукапісе Слуцкага Евангелля, намі было знойдзена толькі некалькі апісанняў такіх філіграней. І ўсе яны датаваліся амаль аднолькава з нашым рукапісам: ВЗ Сонца – 1522 г., ВЗ Літара М зусім не мела даты. Такім чынам, вынікі філіграналагічнага даследавання паперы рукапісу Слуцкага Евангелля могуць паспрыяць далейшаму пашырэнню крыніцзнаўчай базы па заходнееўрапейскіх філігранях.

Як вынікае з вышэй цытаваных запісаў, адзін з якіх захаваўся на рукапісе і да нашага часу, Слуцкае Евангелле было ўласнаручна перапісана слутцкім князем Юрыем Юрэвічам Алелькавічам (17.8.1559–6.5.1586). Прыгожы, каліграфічны почырк пісца з’яўляецца адной з адметных асаблівасцей гэтага помніку кніжнага пісьменства на Беларусі і надае яму запамінальны індывідуальны выгляд. Трэба шмат навучацца, каб валодаць такім почыркам прафесійна. Пісьмо павольнае, урачыстае; шрыфт прамы, крышку выцягнуты, вылучаецца графічнай выразнасцю і прапарцыянальнасцю: сярэдняя вышыня корпуса літары – 5 мм, (вышыня з верхнімі восямі – 7 мм, вышыня з ніжнімі восямі – 10 мм); шырыня – 3 мм (вузкіх) і 5–6 мм (шырокіх); адлегласць паміж літарамі – 2–3 мм. Пісьмо даволі шчыльнае – у слупку ў радку ў асноўным 15–16 літар, але часам бывае і 13–14 і да 17 літар. Канцы радкоў не выраўнаваны. Пісец прытрымліваецца параметраў разлічанага тэксту, але іншым разам

шырыня слупка з тэкстам павялічваецца да 75 мм замест 70 мм і, адпаведна, змяншаецца інтэрвал паміж слупкамі да 10 мм замест 16 мм. Тып пісьма, на наш погляд, – позні ўстаў, але пачакаем вынікаў даследавання мовознаўцаў.

Тэкст Евангелля напісаны на абодвух баках аркушаў карычневым атрамантам. Але на працягу ўсяго рукапісу ён неаднастайны па колеры. На пачатку рукапісу чаргуецца пераважна атрамант светла-карычневага адцення з цёмна-карычневым, прычым змена колеру не залежыць ад структуры тэксту. Пачынаючы прыблізна з сярэдзіны рукапіса і да канца атрамант набывае глыбокі насычаны цёмна-карычневы колер. Аднак, часам нават на адным аркушы ў розных радках сустракаецца атрамант рознай інтэнсіўнасці. У рукапісе звяртае на сябе ўвагу не заўсёды акуратнае напісанне тэксту пры высокай якасці самога почырка. Так, на асобных аркушах, а ў сшытках 19–20 амаль паўсюдна маецца люстраны адбітак тэксту.

Загалоўкі ўсіх чатырох Евангелляў і Прадмовы да іх, загалоўкі “Глав”, нумар першай главы, зачала ў пачатку кожнага Евангелля, Паказчыкі евангельскіх чытанняў на-палях пачатковых аркушаў кожнага з Евангелляў пісаны золатам па кінаварным грунце, што надае асаблівую прыгажосць і ўрачыстасць тэксту. Чырвоным колерам – кінавар’ю – выкананы зачалы ў Евангеллях, загалоўкі Месяцаслова, назвы месяцаў і загалоўкі раздзелаў з паказаннем чытанняў. Колер кінавары – ад густога цёмна-чырвонага да ярка-чырвонага і чырвонага з аранжавым адценнем. Літары, напісаныя золатам і кінавар’ю, па сваіх абрысах не адрозніваюцца ад пісьма атрамантам. Лічым, што маляўнічыя загалоўкі выконваліся тым самым пісцом, які пісаў і асноўны тэкст атрамантам.

Асоба пісца, на наш погляд, дапамагае вызначыць і месца з’яўлення рукапісу. Мяркуём, што напісаны ён у Слуцку – рэзідэнцыі слуцкага князя Юрыя Юр’евіча Амелькавіча; княжацкі двор пры ім заставаўся выдатным культурным цэнтрам.

Слуцкае Евангелле налічвае ўжо больш за чатыры стагоддзі. Аб гістарычным лёсе помніка ў некаторай ступені можна меркаваць па запісах, што з’явіліся на ім на працягу яго існавання. Да найбольш ранніх і блізкіх да часу стварэння рукапісу адносяцца два запісы. Адзін з іх, вялікі і змястоўны запіс канца XVI – пачатку XVII ст. спавядальніка князя Юрыя святара Малахвея, быў адзначаны раней. Дададзім толькі, што ў запісе звяртае на сябе ўвагу подпіс Малахвея “Св’едчимъ многогръшныи попъ...”, а таксама напісанне слова “положен”. Подпіс Малахвея бліжэй да паўустава з элементам скорпісу, почырк не вельмі ўстойлівы; слова “положен” дапісана ў канцы крыху вышэй радка, як бы дададзена. І подпіс Малахвея, і слова “положен” напісаны таксама цёмна-карычневым атрамантам, але больш тонкім пяром. Уражанне, што тэкст усяго запісу зроблены не адным чалавекам. Для канчатковага вырашэння неабходна далейшае дасканалое вывучэнне графікі пісьма.

Другі запіс не меней цікавы. Напісаны ён на лацінскай мове карычневым аграмантам маленькімі літарамі і вельмі кароткі: “ad prudens // lectum” (у перакладзе – “Для дасведчанага чытання”). Сэнс паметы стане больш зразумелым, калі ўзгадаць, што знаходзіцца яна побач з пачаткам тэксту 2-га зачала Евангелля ад Матфея, дзе апавядаецца аб нараджэнні Ісуса Хрыста. Па такой кароткай памече цяжка вызначыць час яе напісання. Перад пазнакаю ёсць скарачэнне “mp” ці, магчыма, “nm”. Калі прыняць напісанне “mp”, то адзін з варыянтаў расшыфроўкі можа гучаць як “mano proprio”. Як магчымы варыянт пераклада – “сваею рукой, уласнаручна”. Такія скарачэнні як знак ідэнтыфікацыі выкарыстоўваліся ў XVI ст. і нават раней. Колер

атраманту гэтай паметы амаль аднолькавы з колерам атраманту асноўнага тэксту Евангелля і зусім не выключана, што запіс мог быць зроблены рукою пісца, князя Юрыя Юр'евіча Амелькавіча³. Магчыма, вызначыць час узнікнення паметы дапамогуць даныя фізіка-хімічнага аналізу атраманту паметы і асноўнага тэксту.

Астатнія правененцы больш пазнейшага часу. На верхнім форзацы запіс на рускай мове чорным атрамантам: “Свято-Троіцкага Слуцкага манастыра” і радком ніжэй – “кв. № 42”. Скарачэнне “кв.”, якое паказвае, хутчэй за ўсё, месца знаходжання рукапісу (паліцу, скрынку і г. д.), пакуль не расшыфравана. Почырк паметы няўстойлівы, нагадвае вучнёўскі. Дагуецца паметка канцом XIX – пачаткам XX ст. Крыху ніжэй, злева ад запісу, пастаўлена фіялетавым атрамантам авальная пячатка з тэкстам: “Беларускі Дзяржаўны // музей”. Пад ёй пяром фіялетавым атрамантам лічба “6295”. Згодна з тлумачэннем дырэктара Беларускага Дзяржаўнага музея (БДМ) у Мінску Вацлава Ластоўскага на акце перадачы Слуцкага Евангелля ў Беларускі народны музей у Магілёве 21 лістапада 1929 г. [13] пад гэтым нумарам рукапіс быў запісаны ў кнігу экспанатаў БДМ [14]. Каб вызначыць час паступлення Слуцкага Евангелля ў БДМ пажадана правесці пошук па архіўных крыніцах (прынамсі, уліковых дакументах), калі такія захаваліся, ці, магчыма, па друкаваных крыніцах (справаздачах музея, успамінах супрацоўнікаў). Тая самая пячатка БДМ, толькі без каталагізацыйнага нумара, пастаўлена ў пачатку рукапісу перад тэкстам “Ведомо будіте...” (арк. 1 а) і на адным са старых пераплётных аркушаў (арк. III). Унізе верхняга форзаца, бліжэй да спінкі простым алоўкам напісана лічба “17”.

Цікавыя паметы маюцца і на верхнім форзацным аркушы. У цэнтры аркуша, на рускай мове дробным цвёрдым почыркам атрамантам насычанага чорнага колеру пададзена назва рукапісу: “Евангеліе писанное Княземъ Юріемъ Оленько”. Мяркуем, што паметка магла быць зроблена ў перыяд 1914–1919 гг. ці можа ў самым пачатку 20-х гадоў XX ст. [15], магчыма, у Санкт-Пецярбургу, калі рукапіс разам з іншымі царкоўнымі каштоўнасцямі быў вывезены з Беларусі ў Расію ў час ваенных дзеянняў Першай сусветнай вайны [16]. Менавіта ў той час мог з’явіцца такі ўдакладняючы запіс, бо ў Слуцкім Трайцаным манастыры, дзе заўсёды захоўваўся рукапіс, ведалі аб яго ўладальніцкай прыналежнасці па яго знешнім выглядзе. Над гэтым запісам, над словам “писанное” простым алоўкам паметка “№ 1-й”. Такая самая паметка – “№ 1-й” – толькі вельмі маленькая, ледзьве бачная, прастаўлена бягла-чорным атрамантам у правым верхнім куце, на краі аркуша. І апошняя паметка на рукапісе – “№ 2 по Глав. описи” – знаходзіцца пасярэдзіне верхняга форзацнага аркуша бліжэй да верхняга краю. Напісана яна таксама бяглым атрамантам, але карычневата-шэрага адцення, дробным почыркам, да 1929 г. [17].

Кодэкс абцягнуты рудога колеру аксамітавай тканінай, якая выцвіла, асабліва па краях накрывак і на спінцы. Першасны

колер тканіны – малінавы – праглядаецца толькі ў самым нізе спінкі, на кантах і ў цэнтральнай частцы ніжняга вечка. Пераплёт суцэльнатканінны. Памер пераплёту – 350 x 242 мм, вышыня абрэза – 35 мм. Вечкі з мяккага кардону. Кардон сфармаваны склейваннем некалькіх аркушаў валакністай шэрай паперы. Таўшчыня вечка – 5 мм (6–8 слаёў паперы). Вечкі выступаюць за кніжны блок: уверсе і ўнізе – на 4 мм, збоку – на 6 мм. Упрыгожванне вечкаў сціплае – сляпым цісненнем выканана бардзюрная гладкая шырокая рамка і ў кутах – падвоеныя віньетки аднаго простага малюнка. На бакавым канцы ніжняга вечка праглядаецца акуратна выразаны невялікі прамавугольны фрагмент аксамітавага пакрыцця, краі тканіны падклеены. Магчыма, гэта след ад звычайнага ўмацавання завязкі першаснай аправы. Верхні каптал не праглядаецца, ніжні адсутнічае. У версе спінкі, на месцы каптала, аксамітавая тканіна абортвае верхнюю частку спінкі, што выступае. Спінка глухая, на ёй 5 бінтоў. Умацаванне шыткаў у кніжны блок даволі цвердае. Аркушы шытыя ўздоўж спінкавага фальбу светла-шэрымі, падобна, баваўнянымі ніткамі. Спінка блока праклеена (колер клея цёмны).

Унутраны бок вечкаў паклеены нефарбаванай паперай натуральнага жаўтаватага адцення. З такой самай паперы крайнія – верхні і ніжні – форзацныя аркушы. Папера тонкая, рыхлая, воблачная на прасвет, падобна, вытворчасці канца XIX – пачатку XX ст. Абрэз кодэкса абрэзаны паўторна, нефарбаваны (мае колер паперы), гладкі. На верхнім тарцы абрэза ледзьве праглядаецца запіс па-руску простым алоўкам “Конец” і праз прамежак паўторна няскончана “Кон”. Магчыма, зроблены запісы пры рэстаўрацыі, каб не пераблытаць верх і ніз кніжнага блока.

Цяжка сказаць, ці з’яўляецца гэтая аправа, менавіта яе аксамітавае пакрыццё, першапачатковай аправай Слуцкага Евангелля. Такія пераплёты характэрныя для сакральных кодэксаў. Нагадаем аксамітавую аправу Лаўрышаўскага Евангелля XIV ст. У царкве Слуцкага Трайчанскага манастыра захоўвалася адначасова са Слуцкім Евангеллем другое Евангелле XVI ст., якое таксама належала князям Алелькам і таксама было ў пераплёце з чырвонага аксаміту [18]. Захаваліся звесткі аб тым, што на рукапісе меўся срэбраны абклад, а вечкі былі драўляныя [19]. На нашым асобніку на аксаміце мы не знаходзім слядоў яго ўмацавання, але рукапіс быў рэстаўраваны, аб чым будзе сказана ніжэй. Дакладна ад першапачатковай аправы захаваліся чатыры пераплётныя аркушы (арк. III–IV, V–VI). Папера гэтых аркушаў мае тую самую філігрань – Літару М – што і шыткі кодэкса: (арк. III–IV – 1-ы варыянт; арк. V–VI – 2-гі).

Сучасны пераплёт рукапісу Слуцкага Евангелля мае арыгінальную і загадкавую асаблівасць – ён змяшаны. Пад знешнім пакрыццём з аксаміту знаходзіцца аправа са скуры цёмна-карычневага колеру. Яна праглядаецца ў месцах дэфекту верхняга тканіннага пераплёту – на спінцы і па вуглах вечкаў. Верагодна, пераплёт суцэльнаскураны – спінка са скуры таго самага адцення, што і вечкі. Вечкі гэтага

другога, ніжняга пераплёта, адначасова з'яўляюцца і вечкамі верхняга пераплёта з аксаміта. Скуруны пераплёт мае форзацныя аркушы (арк. II, VII) з блакітнай рыхлаватай паперы грубай якасці з філігранню Герб горада Яраслаўля (тып 12) і белай датай "1798". Такі пераплёт мог з'явіцца на рукапісе на мяжы XVIII–XIX ст. ці на пачатку XIX ст.

Рукапіс поўны па складзе. Стан аправы такі: тканіна пацёртая па краях вечкаў і на бінтах; па вуглах вечкаў аксаміт і скура парванія; унізе спінкі скура надарваная па ўсёй яе шырыні. Асноўныя дэфекты захаванасці знаходзяцца на пераплётных аркушах. Сярод іх сляды біяпашкоджанняў: жучка-гачыльшчыка (арк. I, II), вялізная белая цвіль на абодвух форзацах і на іх жа шэра-чорная цвіль па фальцах. Папера абодвух форзацаў запэцкана, на ёй сляды клея. Форзацны арк. I зматы ўздоўж, на арк. II вялікая жоўтая пляма (падобна ад алею). На самых старых пераплётных аркушах V–VI, што захаваліся ад першапачатковага абкладу, па перыметры іржавыя плямы (ix 8), на месцы некаторых з іх папера прапалена і стварыліся дзіркі. Мяркуем, што гэта сляды ад жалезных цвікоў у месцах судатыкнення аркушаў з умацаваннем срэбранай аправы. На аркушах III–IV, якія таксама захаваліся ад першапачатковай аправы, маюцца 3–4 такія самыя плямы, ёсць яны і на верхнім полі аркушаў 1–5. На першапачатковых аркушах па вуглах брудныя сляды ад захвата пальцамі пры чытанні.

Кодэкс быў двойчы рэстаўраваны. Першы раз, падобна, на мяжы XVIII–XIX ст. ці ў самым пачатку XIX ст. згодна з даследаваннем ніжняга скуранага пераплёту. Пры гэтай рэстаўрацыі аркушы рукапісу былі значна абрэзаны, што прывяло да пашкоджання сігнатуры, калантытулу і ўказанняў на главы. Другі раз рэстаўрацыя была праведзена, мяркуецца, у канцы XIX – пачатку XX ст. (згодна з палеаграфіяй паперы крайніх форзацных аркушаў), але не пазней за 1929 г., паколькі пячатка БДМ стаіць на ўнутраным баку ўжо адрэстаўраванага верхняга вечка (гл. апісанне запісаў). Пры апошняй рэстаўрацыі былі падклеены паперай асобныя аркушы (па фальцы і краях) і абодва форзацы. Рэстаўрацыя форзацаў звяртае на сябе ўвагу – яны падклеены роўнай, даволі шырокай палоскай паперы са знешняга боку аркуша, як бы надстаўлены; папера той самай якасці, што і апошнія форзацныя аркушы I і VIII.

Раскошнае мастацкае аздабленне Слуцкага Евангелля – асобная тэма. Яно даследуецца, і мяркуецца, што вынікі будучь выкладзены асобна. Адзначым толькі, што кніжнае ўпрыгожванне рукапісу пакідае незабыўнае ўражанне і надае яму яркі індывідуальны воблік.

Такая кароткая кадывалагічная і палеаграфічная гісторыя Слуцкага Евангелля – унікальнага кніжнага помніка Беларусі XVI ст.

Заўвагі

¹ Захаваны асабліваці напісання тэксту. Пакінуты ь, ь і яць (перадаецца

як Е). Цігла раскрыта на аснове сучаснай арфаграфіі, літары, што папаўняюць слова пад цітлам, узяты ў круглыя дужкі. Вынасныя літары ўнесены ў радок і вылучаны курсівам. Літарныя лічбы перадаюцца арабскімі лічбамі ў квадратных дужках.

² Выказваем шчырую падзяку Андрэа Лотэ (Andrea Lothe), супрацоўніку Музея кнігадрукавання і пісьменства (Нямецкая бібліятэка, Лейпцыг) за дапамогу ў ідэнтыфікацыі гэтай філіграні.

³ Шчыра ўдзячныя спадару Алесю Жлутку (Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі) за ўдакладненні да запісу.

* * *

1. Историко-статистическое описание Минской епархии / сост. архимандритом Николаем. – СПб., 1864. – С. 110.

2. Глебов И. А. Город Слуцк : (ист. очерк) / И. А. Глебов. – Вильна, 1904. – С. 29.

3. Тамсама, с. 29.

4. Серно-Соловьевич Ф. Ф. Древнерусский город Слуцк и его святыни : ист. очерк с шестью гравюрами / Ф. Ф. Серно-Соловьевич. – Вильна, 1896. – С. 35.

5. Лихачев Н. П. Палеографическое значение бумажных водяных знаков : в 3 ч. / Н. П. Лихачев. – СПб., 1899. – Ч. 3: Альбом снимков. – № 1410, 1411.

6. Briquet Ch.-M. Les filigranes : dictionnaire histor. des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600 / Ch.-M. Briquet. – 2 ed. – Leipzig, 1923. – Т. 4 : P-Z. – № 13908.

7. Банк даных збору вадзяных знакаў Піккарда ў Інтэрнэце, № 41226.

8. Папера з такім тыпам філіграні выраблялася, у прыватнасці, на папярвых млынах у Modene. Гл.: Briquet Ch.-M. Les filigranes: dictionnaire Т. 3 : L-O. – S. 451, № 8370–8374.

9. Амосов А. А. Проблема точности филигранологических наблюдений. 1. Терминология / А. А. Амосов // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности. – Л., 1981. – С. 79.

10. Гл. спасылку 5.

11. Гл. спасылку 8.

12. Поздеева И. В. Кириллические издания, XVI век – 1641 г. : находки археограф. экспедиций 1971–1993 годов, поступившие в Научную библиотеку Московского университета / И. В. Поздеева, В. И. Ерофеева, Г. М. Шитова. – М., 2000. – 416 с.; Рукописные книги собрания М. П. Погодина : каталог. Вып. 1–3. – Л. ; СПб., 1988–2004.

13. Запісы Беларускага інстытута навукі і мастацтва. – Нью-Ёрк, 1974. – Кн. 12. – С. 103.

14. БДМ быў арганізаваны 20 студзеня 1919 г. Гл.: Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. Мн., 1996. Т. 2. С. 440–441.

15. Гл. спасылку 13.

16. Палтаўская І. Вывезена ў Першую сусветную вайну / І. Палтаўская // Вяртанне–2 : зб. артыкулаў і дакументаў. – Мн., 1994. – С. 158.

17. Гл. апісанне рукапісу ў акце перадачы Слуцкага Евангелля ў Беларускі народны музей у Маргілёве 21 лістапада 1929 г., спасылка 12.

18. Kałamajska-Saeed M. Portrety i zabytki książat Olelkowiczów w Słucku : Inwentaryzacja Józefa Smolinskiego z 1904 r. / M. Kałamajska-Saeed. – Warszawa, 1996. – S. 37.

19. Глебов И. А. Город Слуцк ..., с. 29.